

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 6 Sayı: 11 Ağustos 2016
(Doi No : 10.19039/sotod.20161122498)

Issn: 2147-5210

www.thestudiesofotomandomain.com

ANTİK BİR KALEDE OSMANLI TARZI YAŞAM: BİR KROKİ BİR HİKÂYE; ADRIYATİK BAR KALESİ (1523-1881)

OTTOMAN STYLE LIFE IN AN ANCIENT CASTLE: ONE SKETCH ONE STORY; BAR CASTLE OF ADRIYATİK (1523-1881)

Mehmet Yavuz ERLER¹
Dusan MLACOVIC²

Özet

Bar Kalesi Osmanlı Devleti'nin serhat kentlerinden biridir. Yerleşim yeri ve askeri amaçlarla kullanılmıştır. Osmanlı buradaki kendinden önceki mirası muhafaza ettiği gibi bölge ekolojisine de tarımsal üretimde yeni katkılarda bulunmuştur. Çalışmamızda arşivden elde ettiğimiz Bar Kalesi krokisi üzerinden yöredeki Osmanlı varlığı ile ilgili askeri, sosyal ve ekonomik veriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bar Kazası, Venedik, Topçu, Vergi, Kale, Zeytin.

Abstract

The castle of Bar was one of the border towns of the Ottoman State. It was used both as a settlement and as a place for military purposes. The heritage from the pre-Ottoman times in the vicinity of the town had been protected with the hand of the Ottomans and besides that some innovations in agriculture had been introduced to the ecology of the territory. In our study, the existence of the town in the last years of Ottoman rule along with its military, social and economic aspects will be estimated by looking into a sketch of the castle of Bar from 1863, obtained via the Archives.

Key Words: City of Bar, Venice, Artillery, Taxes, Castle, Olive.

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; myerler@omu.edu.tr

² Doç.Dr., University of Ljubljana, Faculty of Arts, History Department, Askerceva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia; dusan.mlacovic@ff.uni-lj.si

Adriyatik'in Balkan yerleşkelerinden birisi olan Bar Kalesi Osmanlı tarafından ele geçirildiğinde Venedik Cumhuriyeti'ne ait önemli deniz üslerinden birisi olarak kabul görmekteydi³. Venedik Cumhuriyeti'nin deniz aşırı ticaretinde güvenli bir liman olarak hizmet veren Bar Kalesi adını muhtemelen Adriyatik Denizinin tam karşı yakasındaki İtalyan anakarasında yer alan ve Bari adı verilen yerleşkeden almış olmalıdır. Venedikliler döneminde Anti-Bari olarak da adlandırılan Bar şehrinin Osmanlı Devleti'nin sınırlarına ne vakit katıldığıyla ilgili bazı bilgi ve belge eksiklikleri söz konusudur. Birbiri ile ihtilaf teşkil eden bütün bu farklı tarih kaynaklarının sıhhatli bir değerlendirmeye ihtiyacı olduğu açıktır. Bar Kalesi'nde Osmanlı hâkimiyeti sonrasında "hınzır", "cizye" v.b. Hıristiyan yerleşimcilere özgü vergiler ile yöre ekolojisinde yer alan "zeytin" ve büyük baş hayvanlardan alınması gereken vergilerin alınmadığı belirlenmiştir. Kalede konuşlandırılan Hıristiyan "martalozlar" ve alınmayan bazı vergi türleri akıllara; bir tür Osmanlı tabiiyetine giren ve bir müddet Osmanlı adına Hıristiyan idareciler tarafından yönetilen imtiyazlı bir statükoya sahip kale yerleşkesi türünde bir idari yapılanmayı getirmektedir. Osmanlı-Venedik ilişkilerinin bütün tarih boyunca düşmanca olmadığı bazı dönemlerde ortak rakiplere karşı karşılıklı uzlaşma içerisinde ittifak olarak hareket ettiklerini iddia etmek mümkündür. Kanuni devrinde Basra ve Kızıl deniz'de konuşlandırılan Osmanlı donanmasında hizmet veren Venedikli usta denizci amiraller ve gemilerdeki topları kullanan denizci askerler tarihin bizlere sunduğu dostane ittifak girişimlerinden yalnızca bir kaçıdır. O halde Fatih devrinde Osmanlı hâkimiyetine girdiği iddia edilen ve 1523 tarihinde Osmanlı tarafından vergilendirildiği anlaşılan Bar Kalesi'nin Osmanlı tabiiyetine giren yerleşkelerden biri olduğu savı karşımıza çıkar. Muhtemelen Venedikli kale komutanı özel bir imtiyazla Osmanlı yerleşimcilerine kale kapılarını açmasının karşılığında kale içindeki konumunu "martaloz" lideri olarak devam ettirmiştir. Kaledeki Hıristiyan yerleşimciler ise, Osmanlı tarafından bazı vergi kalemlerinden muaf tutularak ödüllendirilmiş olmalıdır. Kale yöneticisinin Osmanlı komutasındaki bir Hıristiyan olarak kaledeki konumunu devam ettirmesi bu yörenin tarihini yazan batılılar tarafından kalenin kendi yönetimleri altında kalmaya devam ettiği şeklinde değerlendirilmiş olmalıdır. Yine de bu konuda

³ The documents from Archivio di Stato di Venezia that there was a continuity of Venetian rule at least to 1517 and from 1531 to 1571.

kesin bir karar verebilmek için mevcut yazılı ve arkeolojik bulutların daha teferruatlı incelenmesi gerekmektedir.

Klasik dönem Osmanlı tarih yazarlarının müracaat ettiği mübalağalarla dolu Evliya Çelebi ve eşsiz eseri “Seyahatname” Bar Kalesi ile ilgili geçmişten izler taşıyan bazı tarih hikâyeleri aktarmakla beraber Evliya’nın verdiği bilgilerin gerçekliliğinin sınanmasına ihtiyaç vardır. Seyyahların, Osmanlı şehir tarihi yazımında sıklıkla değerlendirildiği ancak sundukları bilgilerin güvenilirliğinin tali belgelerle sınanmaya ihtiyaç duyulduğu bilinir⁴. Batılı seyyahlar kadar olmasa da Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi’ye dair verilerin de tali belgelerle kritik edilmesi elzemdir. Yine de şehir tarihi yazımında erken dönem tarihçilerinin es geçemeyecekleri türden önemli bir eser bırakan Evliya ve Bar şehri ile ilgili tespitlerini değerlendirmekte yarar vardır. Evliya Çelebi’ye göre Bar Kalesi : “ ... *Ebü’l-feth Mehemed Han-ı Gazi İskenderiyye ve Ülgün ve Bar ve Leş kalalarını feth ettikte be dest-i Mahmud Paşa bu Dirac kalasın dahi zor-ı bazı ile Bundukani Venedik elinden feth edüp ba’dehu küffar-ı Freng-i bed-reng-i pür ceng yine bu kalayı istila edüp badehu culus-ı Bayezid Han’da sene (...)* tarihinde yine bu kala feth olup hala Süleyman Han tahriri üzere Elbasan hakkında voyvodalıktır ...”⁵ ifadelerini kullanmaktadır. Değerlendirdiğimiz kaynakta fetih tarihinin okunamadığı anlaşılır. Ancak Bar Kalesinin Ülgün, Leş ve Draç kaleleriyle aynı dönemde ve Fatih Sultan Mehmet devrinde fethedildiği ortadadır. Evliya Çelebi’nin kayıtlarına göre Bar, Ülgün ve Leş kaleleri bizzat Fatih Sultan Mehmet’in dahil olduğu bir sefer esnasında ele geçirilmiştir. Bu kalelerin Frenk’ler tarafından Osmanlı’dan geri alındığı ancak II. Beyazıt Sultanın cülus töreni ile birlikte yeniden Osmanlı topraklarına katıldığı ifade edilir. Bar Kalesi ve civarının Sultan Süleyman Han devrinde tahririnin tamamlandığı da önemli bir tarihi veri olarak değerlendirilmelidir. Evliya Çelebi’nin eserinde Bar Kalesi ile ilgili olarak Arnavutluğun Müslümanlaşması üzerine bahsederken “... *Ba’de İskenderiye ve Leş ve Ülgün ve Bar ve Leş ve Dirac ve Arnavud Belgradı ve bu Elbasan ve Avlonya ve Delvinye kalaları cümle dest-i ali-*

⁴ Hakan TAN & Ali ÇAKIR, “Amerikalı Bir Misyonerin XIX. yüzyıl Ortalarında Batı ve Orta Karadeniz İzlenimleri, *Studies of the Ottoman Domain*; (ISSN: 2147-5210), Cilt.5, Sayı.8, Şubat 2015, DOI Number: 10.19039/sotod.2015814115.

⁵ Haz. Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, Robert DANKOFF, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 308 no’lu yazma)*, Yapı Kredi Yayınları, I. Baskı İstanbul 2003, ISBN: 975-08-0692-1, s.315.

Osman'a girüp Arnavudistan cümle İslam ile müşerref olup ...⁶ ibarelerine yer verilmiştir. Bu durum Bar Kalesinin Arnavutluk topraklarındaki Osmanlı fütuhata esnasında zabt-u rapt altına alındığı anlamına gelmektedir.

Osmanlı tarih yazarlarından İnciciyan “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası” adlı eserinde Bar ile ilgili olarak “Bar’a Latince “Andabarum” veya “Andibaros” (Antibaros), İtalyanca’da “Andivari” (Antivari) denir.” şeklindeki filolojik verileri paylaşır. İnciciyan’a göre 1800’lerin başında Bar, Ülkün’ün 10 mil kuzeyine düşen ve denizden yarım saat uzaklıkta bir yerleşkedir ve deniz kenarında bir limana sahiptir. Nüfusu 2000 hanedir ve bunun ancak 40 hanesi Hıristiyan’dır. Ayrıca İnciciyan eserinde Bar’ın tarihçesi ile ilgili olarak Osmanlıların Bar’ı 1538 yılında kuşattığı ancak alamadıklarını kaydetmiştir. İnciciyan Bar Kalesi’nin alınışını hikaye ederken 1573 yılında Kıbrıs adasındaki Venedikli esirlerin iadesi için Bar Kalesinin Osmanlıya devredilmesi yönünde bazı ifadeler kullanmaktadır. Ayrıca Venediklilerin Bar Kalesini 1648 yılında kuşattıkları ancak almaya muvafık olamadıklarını da satırlarına eklemektedir. Osmanlı-Venedik ilişkilerinin olumlu seyrettiği devirlerde Bar yerleşkesinde bir Venedik konsolosluğunun varlığından bahsetmekle beraber “Osmanlı Rumelisi ve Tarihi” adlı eserin yazıldığı yıllarda bu konsolosluğun artık bulunmadığını belirtir. Bar Kalesinin bir tepenin üstünde olduğu ve yine Bar yerleşkesi içerisinde iki pazarın yer aldığı Ülkün’den daha fazla oranda zeytinyağı çıkarıldığını da kayıt altına almakla yerleşkeye dair en önemli geçim kaynağı ve istihdam alanın zeytincilik olduğunu da belgelendirmiş olur⁷. İnciciyan’da Bar Kalesi ve Ülgün dolaylarına yönelik Venedik taarruzunun 1649 ve 1716 yıllarında gerçekleştiği fakat hezimetle neticelendiği belirlenmiştir⁸. Yine de Bar Kalesi ve yerleşkesinin Osmanlı topraklarına geçişi ile ilgili olarak Evliya Çelebi’nin tarihlendirmesi ile ters düşer.

Aslı zatında Bar Kalesi’nin Osmanlı topraklarına katılması ile ilgili değişik tarihlerin ileri sürülmesi bir dönemler serhat şehri olan bu bölgenin Osmanlı-Venedik arasında meydana gelen şiddetli çatışmalara sahne olduğu ve sıklıkla el değiştirdiği şeklinde yorumlamakta yarar vardır. Muhtemeldir ki Osmanlı-Venedik çatışma ortamı

⁶ Haz. Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, Robert DANKOFF, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 308 no’lu yazma)*, Yapı Kredi Yayınları, I. Baskı İstanbul 2003, ISBN: 975-08-0692-1, s. 324.

⁷ P.L. İNCİCİYAN, H.D. ANDREASYAN, *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul 1974, s.74.

⁸ Osman KARATAY, “Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt.I: Tarih, Vadi Yayınları, Ankara 2006, ISBN: 975-6467-14-2, s. 363, 364.

içerisinde Bar Kale'sinde bulunan yerleşimciler ve muhafızlar Osmanlı tarafından gerçekleştirilen uzun muhasara şartları altında tabiiyetlerini değiştirmek durumunda bırakılmışlardır. Bu öngörü muhtemeldir ki Osmanlı devrinde yaşayan ve Osmanlı tarihini konu alan seyyahlar da kafa karışıklığına sebebiyet vermiş olsa gerektir. Günümüz tarihçileri üzerinde bile bu kafa karışıklığının devam ettiği düşünülecek olursa Osmanlı devrindeki tarih yazıcılarını konu ile ilgili ihtilafli malumatlar verme noktasında mazur görmekte yarar vardır. Örneğin günümüz tarihçileri 1570 yılında Kıbrıs yüzünden çıkan Osmanlı-Venedik savaşlarında güneydeki sahil kentleri Ülgün ve Bar'ında alındığını kaydetmektedirler. Halbuki Bar Kazasının da bağlı olduğu İşkodra Sancağı'nın ilk idari düzenlemesinin 1499 yılında gerçekleştirildiğine dair verileri gündeme getirmeleri yörenin Osmanlı topraklarına gerçekte ne vakit dahil olduğunu izahta önemli veriler ihtiva eder⁹. Konunun tetkiki için seyyahlardan çok Osmanlı resmi kayıtları üzerinden iz sürmek daha sıhhatli ve gerçekçi verilere ulaşmamıza yardımcı olacaktır. Bu amaçla elde ettiğimiz Dukakin Livasına ait Tapu Tahrir defteri kronolojik olarak Bar'ın Osmanlı topraklarına katılımıyla ilgili önemli tespitler yapmamıza olanak sağlamaktadır. Bu defterde yöre halkının kişi başına “... 52 akça filori müteveccihat ...” bedeli ödediği tarım yapacak arazileri bulunmadığından rençperlikle uğraştıkları ve henüz bu devirde bir iskeleye sahip olmadıkları gibi oldukça gerçekçi veriler kayıt altına alınmıştır¹⁰. Bu kayıtlar Osmanlı tabiiyetini kabul eden Bar Kalesi yerleşimcilerinin kaledeki statü ve varlıklarını muhafaza etmeleri karşılığında yabancı bir para birimi olan Floransa'da üretilen ve üzerinde zambak çiçeği resmi bulunan “filori” ile ödemedede bulduklarını değerlendirmemize olanak sağlar. Ayrıca Bar Kalesi yerleşimcilerinin tarım yapmadıkları ve hayvan ticareti ile uğraştıkları ile ilgili kayıtlar bu yöreye tahıl, keten, bostan v.b. tarımsal üretim tarzının Osmanlı yerleşimcileri ile taşınmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirir.

Osmanlı önemli ölçüde yazılı materyallerini daha Osmanlı sağken ya da Cumhuriyetin ilk yıllarında meraklı ülkelerin resmi ya da özel müzelerine kaptırmıştır. Bununla beraber Başbakanlık Osmanlı Arşivi, bünyesinde Osmanlıdan kaldığı kadarıyla tarihi bir hazine taşımanın haklı onurunu araştırmacılarla paylaşmaya devam

⁹ Osman KARATAY, “Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt.I: Tarih, Vadi Yayınları, Ankara 2006, ISBN: 975-6467-14-2, s. 361.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)., Tapu Tahrir (T.T), Nr. 0499, h. 930 (1523), s.4.

etmektedir. Özellikle geçmişine dair izler arayan ve birbiri ardına küresel emperyalizmin tahribatından sıyrılıp bağımsızlıklarını deklere eden Balkan devletçikleri kendi geçmişlerine ait romantik izlerin Osmanlı kaynaklarında mevcut olduğunu keşfetmeye başlamışlardır. Bar Kalesi de bugün Karadağ Devleti sınırları içerisinde kendi yitik geçmişini keşfederken Osmanlı'nın derin izleriyle karşılaşmaktadır. Osmanlı arşivlerinde yer alan 0499 no'lu Tapu Tahrir Defteri bizlere Bar Kalesi'nin daha gerçekçi bir hikâyesini oluşturmada önemli veriler sunmaktadır. Her ne kadar üzerinde incelemesini yaptığımız defterin hangi döneme ait olduğuna dair her hangi bir tarih kaydı arşiv tarafından düşülmemişse de ilgili defterde bazı tarih kayıtları ve sultanların isimleri defterin kaydedildiği dönemi ile ilgili afakî bir tarihlendirme yapmaya yetecek veriler içerir. Defter de yer alan ”... *Padişah-ı zillullah ve atebe-i aleyh ve şehinşah-ı saadetpenah merhum ve mağfiruleyh Sultan Selim Han ...*“ ibaresi deftere ilişkin kayıtların Osmanlı Sultanlarından I. Selim'in vefatından bir müddet önce oluşturulmaya başlandığı ve onun vefatından sonra da neşredildiğini anlamamıza yardımcı olur¹¹. Yine aynı defterin müteakip sayfasında yer alan “... *Sultan ibn-i sultan, Sultan Selim han bin Süleyman Han bin Selim Han Halidullah-ı Te'ala ...*” ibaresi ise defterin I. Selim devrinden başlayıp II. Selim devrine kadar bünyesinde barındırdığı yöreye dair bazı ekonomik, demografik ve idari veriler ile tamamlandığını ifade eder¹². 0499 no'lu Tapu Tahrir defteri içerisinde yer alan belkide yegâne ebcet harfleri ile düşülen tarih kaydı ise “... *selasin ve tisa mia ...* “ yani H. 930 yılına işaret eder¹³. Buda deftere ilişkin savlarımızı kuvvetlendirmektedir. Defter üzerinde tespitini yaptığımız H. 930 tarihinin miladi karşılığı olan 1523/1524 tarihi Yavuz Sultan Selim'in 1520 yılındaki vefatından birkaç yıl sonraya tekabül etmektedir. O halde Bar Kalesi idari taksimatta İşkodra Eyaleti, Dukakin Sancağına bağlı Rodina Livası'na dahil bir idari birim olarak tasarlanmış olmalıdır. Veziriazam İbrahim Paşa¹⁴ ve Ayaş Mehmet¹⁵ Paşaların ayrıca kanunnamede belirtilmiş olması defterin ihtiva ettiği tarihi verilerin geniş bir zaman dilimini bünyesinde barındırdığını bizlere yorumlama fırsatı sunar. Yine Tapu Tahrir Defteri'nin 410 ve 411. Sayfalarında yer alan kalelerin korumakla mükellef oldukları

¹¹ BOA., T.T., Nr. 0499, s. 12.

¹² BOA, T.T., Nr. 0499, s. 13.

¹³ BOA, T.T., Nr. 0499, s. 417.

¹⁴ I. Süleyman devrinde 1523-1536 tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır.

¹⁵ I. Süleyman devrinde 1536-1539 tarihleri arasında vezirlik yapmıştır.

sınırları daha doğrusu bir idari yerleşke birimi gibi sahip olduğu siyasi coğrafyası da dikkat çeker. Çalışmamıza konu olan Bar Kalesi'nin salt bir askeri karargâh ya da savunma biriminin yanı sıra bir de idari sınırlarının varlığı Osmanlı İdari birimlerine yeni yerleşke türlerinin de eklenmesi zorunluluğunu beraberinde getirir. Buna göre Fatih tarafından feth edilip tahrir kayıtları I. Selim devrinde başlayıp II. Selim devrinde de mevcudiyetini devam ettiren Bar Kalesi'nin idari sınırları şu şekilde tasvir edilmektedir: “ *Der beyan-ı sunur-u kala-yı Bar, Deniz kenarında Doliç nam yerden Lori Tepe'ye varid andan Çatal Tepe'ye andan Gorka Ovasının ortasından Taş değende (! Düğünde) oyuktan Mala ve Lovih nam tepeye varid andan Büyük Zililü nam pınara varid andan Lasunuh nam tarlaya varid ki nefsi-i Markodoya ve nefsi-i Ohri Kala-yı mezburaya mütealiktir. Mugli Sasta nam yere varid andan Hırbala nam dağa varid andan Menkula nam mezraya varid andan Bel İskele nam tarikam ... olur evvel mahalde müntehi olur*”¹⁶. Elde ettiğimiz Bar Kalesi'ne dair verileri içinde barındıran 0499 no'lu Tapu Tahrir sayesinde bu yerleşkede 13 hanenin bulunduğu ve bunlardan yalnızca iki hanede Mustafa ve Ali adında Osmanlı Müslümanlarının ikamet ettiği diğer geriye kalan 10 hanede ise Hıristiyanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan bir hanede ise “*mücerred*” yani bekâr ya da tek başına ikamet eden kaydıyla Hıristiyan bir yerleşimci bulunur. Osmanlı'nın hane tabirini aile manasında kullandığı dikkate alınacak olursa burada adı geçen hane reislerinin kontrolünde on üç aileden bahsetmek mümkündür. Eğer anne, baba ve ortalama her ailede üç çocuk üzerinden farazi bir hesaplama yapılacak olursa Bar Kalesi'nde 1523 yılında 61 kişilik küçük bir yerleşik nüfustan bahsetmek mümkün olacaktır¹⁷. Bar Kalesi'nde yerleşik halde yaşayan bu nüfusun yıllık çiftçilik yapmak için ödedikleri vergi miktarı 319 gümüş akçadır. Osmanlı Devleti Hıristiyanlardan çiftçilik yapmaları halinde hane başı 25 akçalık bir vergi tahsil etmektedir. Bar Kazası'nda yer alan 10 hane Hıristiyan 250 akça vergi ödemiş geriye kalan bir bekâr ve iki Müslüman çiftçilik nedeniyle toplamda 69 akçalık vergi dilimini aralarında paylaşmışlardır. Ancak bu 69 akçanın ne kadarı Müslümanların ne kadarı ise bekâr olanın payına düştüğünü belirlemek için daha detaylı bir tetkike ihtiyaç vardır. Ayrıca Müslümanlardan da Hıristiyanlardan alınan İспенç vergisinin alınması Bar Kala yerleşkesinde İslamiyet'e geçen Hıristiyanların olabileceği

¹⁶ BOA, T.T. NR.0499, S. 411.

¹⁷ BOA, T.T. NR.0499, S. 105.

sorusunu akla getirir. Müslüman olan çiftçinin ispenç vergisi düşürülüp **“bennak”** vergisi tutarına dönüştürülmüş olması izahında zorlandığımız 69 akçanın yegâne sebebi olmalıdır. Ancak **“bennak”** vergisinin 9 ila 12 akça arasında değişiyor olması sorunu çözmede yardımcı olmamaktadır. Babasının yanında kalan ve evlenen şahıslar olabileceği ve bunlarında **“bennak”** vergisi ödediği ya da ihtimaldir ki dul kalan kızların babalarının yanında kalması halinde ödedikleri meblağ da işin içine girdiğinde kafalar karışmaktadır. Yine de **“İспенç ma resmi çift”** ibaresinden yola çıkılarak bölgede bulunan iki Müslüman çiftçiden Hıristiyanlardan alınan ispenç miktarı vergi alındığı ki bu 50 akçaya tekabül eder ve toplamda ise diğer on Hıristiyan hane ile birlikte 300 akçalık bir meblağa ulaşır. Geriye kalan 19 akçanın da yerleşkede yalnız yaşayan ya da boşanmış olan **“mücerred”** şahsa tekabül ettirildiği yönündeki hüküm daha sade bir izahı içerir. Çiftçilik yapabildiklerine göre Bar Kalesi’nde bulunan şahıslara ait öküz ya da manda tarzında tarlayı sürmek için hayvanlarının olması beklenirken vergi defterlerinde bu yönde herhangi bir tespit yapılamamıştır. Bu durum tarım yapılan arazinin hayvanların girişine el vermeyen yamaçlık bir bölge olduğu izlenimini kuvvetlendirir. Ayrıca yörede zeytin ağaçları olması beklenirken vergi kalemlerinde zeytine denk gelinmemesi bu coğrafyada Osmanlı öncesi zeytin işletmeciliğinin yapılamadığı şeklinde değerlendirilmelidir. Ya da Bar Kalesinin Osmanlı topraklarına muhasara sonrası uzlaşmayla katılımı esnasında zeytin üreticilerine bir tür vergi muafiyeti sunulmuş olmalıdır. Yine de tapu tahrir defterinde yöre halkının sadece hayvan ticaretinden anladıklarına yönelik kayıtlar bizlere zeytin ağaçları olsa bile bunun işletmeciliğinin Osmanlı ile birlikte başladığı yönünde hüküm vermede yardımcı olmaktadır.

Osmanlı vergi defterinde tahıl ürünleri öncelikli olarak işlenmiştir¹⁸ : **“Gendüm”** ya da Buğday için alınan verginin 300 akça olduğu belirtilmektedir. Vergi defterinde belirlenen bu rakam yerleşkedeki çiftçinin ödediği onda bir oranındaki vergi dilimi ise o halde ufak bir hesaplama ile Bar Kalesi’nde yaklaşık olarak yıllık (1523-1573) 3000 akça değerinde buğday üretilmiştir. Buğdayın yanı sıra **“cev”** yani kabuklu arpa adlı tahılın ise yıllık onda bir vergisi 140 akçaya tekabül edecek miktarda ziraatının yapıldığı anlaşılır. Çiftçinin yıllık **“cev”** üretiminin en az 1400 akçaya denk düşmüş

¹⁸ BOA, T.T. NR.0499, S. 105.

56

olması gerekir. “*Çavdar*” üretiminin ise 120 akça olduğu tespit edilmiştir. O halde çavdarın yıllık üretim miktarı 1200 akça raddelerindedir. Bu ürünü “*alef*” ya da bilinen adıyla hayvan yemi olarak ta kullanılan yulaf izler. Hayvancılığın yapıldığı yerlerde hayvanların yedikleri ot ve samanlardan alınan “*alef*” vergisi yıllık 120 akçaya yani toplamda 1200 akçaya tekabül eden bir üretimden bahsetmek mümkündür. “*Ösr-ü giyah*” adı altında alınan yonca vergisi ise 22 akça olarak hesaplandığında yıllık 220 akçalık bir üretimin olduğu anlaşılır. Yine de herhangi bir nakliye, koşu ya da yük hayvanı kaydına rastlayamadığımız vergi defterinden yöre halkının koyun yetiştiriciliği hariç hayvancılık türünden vergilerden muhtemelen kale için hizmet karşılığı muaf tutulduklarını yeni bulgu ve veriler ortaya çıkana kadar varsaymakla iktifa etmek durumundayız. Kale’de bulunan muhafızlara “lahm” tedarik etmeleri ya da ağır nakliye işlerinde koşu hayvanlarını kullanmaları nedeniyle kendilerinden yalnızca çift vergisi alındığı ancak öküz, at, bargir ya da mandaları için bir vergi alınmadığı düşünülmektedir. “*Şa’ir*” yani arpa da ise yıllık 300 akça vergi ödenmekte yani toplamda 3.000 akçalık bir üretim söz konusudur. Tapu Tahrir defteri onda bir oranında vergisi alınan ürünlerden olan “*bostan*” dan da bahsetmektedir. Buna göre Bar Kalesi halkı bostan için yıllık 20 akça vergi ödemekte yani toplamda yıllık 200 akçalık karpuz üretimi gerçekleştirmekteydi. Ayrıca Tapu Tahrir kayıtlarından Bar Kale’de balcılık da yapıldığı anlaşılmaktadır. “*Ösr-ü kovan*” adı altında yıllık alınan 12 akçalık vergi Bar Kale civarında arıcılık yapan bir iş kolunun mevcudiyetini gösterir. Diğer yöre ve kanunnamelerde kovan başına 2 akçalık verginin alındığı bilgisine müracaat ederek Bar Kale’de arıcıların 6 adet kovana sahip oldukları ve ürettikleri balın ticari bir amaçtan çok kendi ihtiyaçları için ürettikleri sonucuna varmak mümkündür. Ayrıca bu kovanların başka yaylalara götürüldüğünde verilecek vergi tutarının kaydedilmemiş olması bu arıcıların tamamen kendi yerleşim yerlerine yakın bölgelerde arılarını yetiştirdikleri ve bal topladıkları şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca başka yörelerden bal üreticilerinin bu yöreyi tercih etmemiş olması da akıllara yöre florasının çok fazla çiçek seçeneği sunmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Eğer yörede bulunan Müslüman yerleşimciler eliyle arıcılık yapılıyor ise bu kovanların Müslüman yerleşimcilerin bahçesinde yer aldığı ve kovan başına 2 akça vergi ödediği varsayılabilir¹⁹. “*Resm-i*

¹⁹ “Müslüman yerleşimciler bahçelerindeki kovanlar için 2 akça vergi öderlerdi”, bkz. Neşet Çağatay,

arus ve ganem” adı altında alınan 24 akçalık vergi Bar Kale de evlenen Hıristiyanların yanı sıra koyun yetiştiriciliğinin de yapıldığını ispatlar. *“Resm-i arus”* evlenen Hıristiyanlardan alınan ilk gece birlikte olma yani gerdek vergisi olarak alınmıştır. *“Resm-i ganem”* ise ağırlıklı olarak koyunlardan alınan bir vergi türüdür. Yine de buradaki kayıtlardan kaç adet koyun yetiştirildiğini, gerdek vergisi ile birlikte anıldığından, tespit etmek bir hayli zordur o yüzden *“alef”* kayıtlarına bakarak buradaki miktarın ne kadar koyunu besleyebileceğinin hesabını yapmak daha reel tespitlere ulaşmamıza vesile teşkil edecektir.

Tapu Tahrir defterinde²⁰ kayıtlı *“resm-i tekne: 30”* ibaresinden anlaşılacağı üzere bir tekne ile nakliyat ya da balıkçılık aktivitesinin gerçekleştirildiği ve bu gelir getiren ekmek teknesine senelik 30 akçalık bir vergi ödendiği söylenebilir. Bar Kala da üretilen tahıllar için bir adet küçük ölçekli muhtemelen insan tarafından döndürülen *“koşu değirmeni”* olması gerekirken vergi defterinde bu bilginin kaydedilmemiş olması akıllara, her üreticinin kendi zahiresini kendi imkânları ile öğüttüğünü ya da dibek adı verilen taştan mamul teknelerde yarma buğday ya da zahire şeklinde değerlendirdiğini, getirmektedir. Bu hükme vergi defterinde herhangi bir nakliye ya da yük hayvanı bulunmayışından yola çıkarak varmaktayız. Ancak Bar Kalesi’nde Ester ZANICHELLI tarafından bulunan zeytin öğütme işleminde kullanılan koşu değirmeni²¹ belki de yörede tarım yapan çiftçilerin sırayla imece usulü döndürdükleri ve bunun karşılığında da kendi zahirelerini öğüttükleri bir organizasyonla değerlendirilmekteydi. Belki de Bar Kale bünyesinde bulunan süvarilere ait atlar ya da kaleye yük taşımacılığında kullanılan katır, merkep, eşek v.b. nakliye hayvanları yerleşimciler tarafından kiralanarak tarımda sabanın *“çift”* çekilmesi veya koşu değirmeni taşının mekanik aksamının döndürülmesinde gerekli olan bio-enerjiyi temin etme işlerinde kullanılmaktaydı. Yine de bu savımızı destekleyecek somut belgeler olmaksızın bu tasavvurun sade bir iddia olarak kalması gerekecektir. Ayrıca yörede bulunan insanların giyim kuşam için kullandıkları iki ürün türüne dahi rastlanmaktadır. Bunlardan birisi olan ve kumaş ve halat yapımında kullanılan *“keten”* için üreticinin her sene 50 akçalık bir vergi ödediği

“Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Dergisi*, Cilt.5, Sayı.5, S.509; DOI: 10.1501/Dtefder_0000000309 Yayın Tarihi: 1947.

²⁰ BOA, T.T. NR.0499, S. 105.

²¹ Ester ZANICHELLI, “Olive oil production in Ottoman Stari Bar: An introduction”, A Town Through The Ages (The 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar), Ed. By Sauro Gelichi, All Insegna del Giglio, 2008, s. 98; ISBN: 978-88-7814-384-5

ve yıllık üretimin 500 akça değerinde olduğu iddia edilebilir. Ayrıca üretilen bu ketenden gemi halatlarının da yapıldığını belirtmek yersiz olmayacaktır. Ancak gemi halatları ile ilgili bir vergi kaleminin olmayışı üretimin vergilendirmeye geçecek oranda yapılmadığının tahmin edilmesine gerekçe oluşturmaktadır. Keten üzerinden alınan vergi aynı zamanda Bar ve civarında bataklık bir bölge de keten ve kenevir üreticiliğine kanıt teşkil eder. Yine kayıtlarda yer alan senelik 8 akçalık “*harir*” vergisi çok az oranda da olsa yörede dut ağacı ve ipek böceği yetiştiriciliği ile birlikte yöresel ihtiyaçlar ya da kalede konuşlu bulunan topların içine konan barut keselerinde kullanmak için ipekli kumaşların üretildiğini yorumlamamıza vesile teşkil eder. Yine de bu verginin “revgan-ı sadir ya da harir (!)” olma ihtimali bulunduğundan meseleye ihtiyatlı yaklaşmakta yarar bulunur. Ayrıca bölgede bulunan zeytin ağaçlarının bolluğu dikkate alınacak olursa bunlardan alınmış olduğu düşünülen 8 akçalık meblağ oldukça düşük bir tutar olarak karşımıza çıkar. Eğer tanımlamakta ihtilafa düştüğümüz bu vergi türü zeytincilikle alakalı ise vergi defteri sayesinde yörede Ortaçağdan beri var olan zeytin yetiştiriciliği ile ilgili bir emare ortaya çıkmış olacaktır. Kale içinde bulunan bir adet insan, at ya da merkep tarafından çekilen “koşu değirmeni” ve ona ait kalıntılar günümüz arkeologları tarafından saha çalışmaları esnasında ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca zeytin öğütme ve depolamada kullanılan yapılara da tesadüf edilmesi için rengini değiştirmekte ve kale içinde zeytin üretimi yapılıp yapıldığına dair soru işaretlerini yok etmektedir²². Yine de eğer vergi defterinde “*harir*” diye değerlendirdiğimiz vergi kalemi gerçekliğini koruyacak olursa o halde kalede üretimi yapılan zeytin üzerinden vergi alınmadığı bir tür ilk Osmanlı yönetimine geçiş aşamasında halkın onayı ve hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla kalede bulunan zeytin üreticilerinin vergiden muaf tutuldukları iddia edilebilir. Bar Kale’de vergi defterinde geçen ve “*beha-yı kab*” şeklinde değerlendirilen verginin muhtemelen bölgede var olan ve kilden sürahi, küp, güveç kabı gibi mutfakta kullanılan kap kacak eşyaları yapan bir atölyeden alınan vergi olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Ortaçağdan beri kale içinde dağılan kırık kap kacak ve çömlek parçaları ile bunların üretildiği bir atölyenin varlığına dair buluntular kap kacak üretim geleneğinin Osmanlı devrinde de sürdürüldüğüne dair delil teşkil

²² Ester ZANICHELLI, “Olive oil production in Ottoman Stari Bar: An introduction”, *A Town Through The Ages (The 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar)*, Ed. By Sauro Gelichi, All Insegna del Giglio, 2008, s. 96-98; ISBN: 978-88-7814-384-5

eder²³. Buna göre **“beha-yı kab”** adı altında alınan yıllık 20 akçalık verginin yılda 200 akçalık kil ve pişmiş topraktan üretilen mutfak eşyası yapımına yönelik bir iş kolunun varlığına delalet ettiği söylenebilir²⁴.

0499 no’lu Tapu Tahrir Defteri’nin bize sunduğu veriler sayesinde Bar Kalesi içinde on üç aile gibi bir nüfusu barındıran küçük ölçekli bir yerleşkenin deniz ve toprağa bağlı ilkel bir ekonomik modele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yöre için modern sayılabilecek olan keten ve harir gibi yöreye aykırı üretim tarzının ise muhtemelen Osmanlı yerleşimcileri vasıtasıyla bölgeye taşındığı düşünülmektedir. Özetle Bar Kale tapu tahrir defteri sayesinde Kale civarında yer alan yerleşkede on üç ailenin yaşadığı ve bu ailelerden ikisinin Müslüman yerleşimciler, birinin yalnız yaşadığı ve geriye kalan on ailenin ise Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır. Bar yerleşimcilerinin Osmanlı Devleti’ne 1523-1571 yılları arasında her yıl toplamda 1500 akçalık bir vergi ödedikleri bilgisi kayıt altına alınmıştır. Eğer Osmanlı vergi sisteminde usulen tahıl ya da doğa kaynaklarından alınan onda bir oranında vergi dikkate alınacak olursa Bar yöresindeki yerleşimcilerin yıllık buğday, cev, çavdar, yulaf, arpa, keten, ipek, bostan, yonca v.b. tarımsal ya da doğal kaynaklardan on bir bin yirmi (11020) akça gelir elde ettikleri anlaşılır. Geriye kalan meblağın ise **“öşr-ü kovan”** gibi standart ödenen bir vergi türü olduğu ancak gerçek üretimin ne oranda gerçekleştiği konusunda ihtilafli bir değerlendirmenin ötesine gidilemeyeceği tahmin edilmektedir. Özetle Bar Kale bünyesinde alınan vergi türleri ve miktarları aşağıdaki şekliyle tablo haline dönüştürülmüştür.

Bar Kala yerleşkesinden alınan vergi tür ve miktarları (1523-1571)			
Sıra No	Vergi Türü	Ürün Miktarı	Vergi Miktarı
1	İspenç ma resm-i çift		319 akça
2	Gendüm	6	300 akça
3	Cev	32	140
4	Çavdar	4	120
5	Alef	6	120

²³ Erica D’Amico & Speranza Fresia, “Life in the Quarter: Pottery from Rooms 8a, 8c and 9a –Sequences and Discussion”, *A Town Through The Ages (The 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar)*, Ed. By Sauro Gelichi, All Insegna del Giglio, 2008, s.41-59; ISBN: 978-88-7814-384-5.

²⁴ BOA, T.T. NR.0499, S. 105.

6	Şa'ir	30	300
7	Resm-i Tekne		30
8	Resm-i Ketan		50
9	Resm-i Bostan		20
10	Revgan (?) -ı Harir (!)		8
11	Öşr-ü giyah		22
12	Öşr-ü kovan		12
13	Asiyab (! Esb)	1	15
14	Beha-yı kab		20
15	Resm-i Arus ve ganem		24
Toplam			1500

Bar Kalesi ile ilgili Osmanlı arşivlerinde pek çok askeri, demografik, dini, idari, ticari, sağlık vb. konularda belgeye rastlanmış ve bunların önemli bir kısmı tasnif edilmiştir. Arşivlerimizdeki tasnif çalışmalarının ilerlemesine müteakip bu listelerin daha da uzayacağını belirtmek gerekir. Elde ettiğimiz arşiv kaynaklarından bazılarına ilişkin verilerin paylaşımı Osmanlı arşivlerinin Balkan tarih yazıcılığında ne denli zengin veriler ihtiva ettiğinin anlaşılması açısından önem arz eder. Örneğin askeri tarih açısından Bar Kalesi içerisinde yer alan asker miktarı önem arz eder. Böylelikle kalenin kaç kişilik bir kapasiteye sahip olduğu ve kale içerisinde yer alan binaların büyüklüğü hakkında bir fikir yürütmek daha kolay olacaktır. H. 4 Safer 1120 (M. 25 Nisan 1708) tarihli Bab-ı Asafî, Defteri Amire kayıtlarından Ülgün ve Bar Kalelerinin halkını muhafaza amacıyla 44 askerin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Defterde kayıtlı askerlerin tamamına yakını İskenderiye doğumludur. Bu durum kalelerin muhafazasında yer alan askerlerin Müslüman ve ekseriyetle İskenderiye bölgesindeki mükelleflerden istifade edildiği gerçeğini ortaya çıkarır. Ayrıca gerek Ülgün gerekse Bar Kalelerinin kapasite olarak ortalama 44 askere barınak teşkil edebileceği varsayımı da kendini kabul ettirir. Ayrıca bu askerlerin tamamı Arnavutluğun İskenderiye livası merkezi ya da kazalarında yaşayan Müslüman Arnavut asilzadelerin evlatları olduğu defterdeki “*an asl-ı der-liva-yı İskenderiye ...*” şeklindeki kayıtlar nedeniyle kesinlik kazanır²⁵.

²⁵ BOA., A.DFE.d., Nr. 0249, H. 4 safer 1120.

Bar Kalesi'ne ait toplarla ilgili olarak tutulan kayıtlarda bizlere önemli veriler sunmakla beraber Osmanlı askeri tarihi açısından da kıymetli veriler içermektedir. Cevdet Askeriye tasnifinde tespit ettiğimiz ve 4 Mayıs 1733 tarihini taşıyan belge kalede konuşlu bulunan top bataryaları ile kimin ilgilendiği ve ne tür top ve mermi mühimmatının kullanıldığına dair önemli kayıtları bünyesinde barındırır. Defter de kayıtlı olan: *“Defter-i oldur ki 1145 senesinde ba ferman marifetiyle Bar Kalasında hal-i dergah-ı ali Topçu Başısı vekili olan Ramazan Çorbacı kullarının taht u nezaretinde olan toplar beyanındadır ki zikr olunur. 20 Z. 1145 (4 Mayıs 1733)”* ibaresinden anlaşılacağı üzere Ramazan Çorbacı adlı topçu kumandanı tarafından kalede yer alan mühimmat ve top türleri ve dahi kale içindeki konumları tasnif edilmiştir. Buna göre kalede yer alan top ve mühimmatlarına ilişkin verileri bir tabloda tasniflemek mümkün olmuştur²⁶.

BAR KALESİ TOP TÜRÜ VE MÜHİMMATI				
(1732-1733)				
SIRA NO	TOPUN KALE İÇİNDEKİ KONUMU	TOPUN TÜRÜ	TOPUN MİKTARI	MÜHİMMATI
1	Loniça Tabyasında	Uzun Tunç Top	1	5 habbe
2	Loniça Tabyasında	Kolonburun Tunç Top	1	3 habbe
3	Loniça Tabyasında	Şahi Tunç Top	1	2 hasat habbe
4	Üç Top Tabyasında	Tunc Top	1	5 hasat habbe
5	Üç Top Tabyasında	Tunc Top	2	3 hasat habbe
6	Üç Top Tabyasında, Aşağı Kala de	Ahen (Demir Top)	1	1 habbe
7	Orta Kulla Tabyası	Tunc Şahi Top	2	1 habbe
8	Orta Kulla Tabyası'nın kemerleri altında	Ahen (Demir) Saçma Top	1	3 enik
9	Büyük Kapıdaki Hıdır	Tunç Top	1	5 habbe

²⁶ BOA., CAS D.no: 553, Göm. No: 23200, 20 M. 1145 (13 Temmuz 1732)

	Tabyasında			
10	Büyük Kapıdaki Hıdır Tabyasında	Tunç Şahi Top	2	12 habbe
11	Garb (Batı) Kışlasında	Ahen (Demir) Saçma Top	3	-
12	Baş Tabya	Tunç Top	1	5 habbe
13	Baş Tabya	Tunç Top	1	3 habbe
14	Baş Tabya	Tunç Top	1	12 habbe
15	Baş Tabya	Ahen Saçma Top	1	-
16	İç Kale Tabyasında	Tunç Şahi Top	2	2 habbe
17		Müstemil Ahen Saçma Top	3	Eniğe muhtaç

Bar Kalesi'nde yer alan topların çeşitli türlerde oluşu bu kaleye farklı zamanlarda ve farklı teknolojilerde değişik kalibrelerde topların transfer edildiği ve ilerleyen zaman içinde burada kaldığı şeklinde değerlendirilebilir. Mevcut tabyalarında kaleye transfer edilen ve kalede biriken topları konuşlandırmak amacıyla belli bir süreç zarfında artırıldığını iddia etmek hiçte yersiz bir sav olmayacaktır. Özellikle kalede yer alan tunç toplar Osmanlı topçuluğunun Fatih ve Kanuni devri teknolojisini yansıtmaya açısından önem arz eder. Bu tunç toplarında Uzun Tunç, Tunç Şahi, Tunç ve Kolonburun Tunç türlerine tasnif edilmesi dört farklı zaman diliminde geliştirilen dört tür aynı metal dökme tekniği ile yapılan topun varlığına delalet eder. Muhtemelen İstanbul Tophane-i Amire merkezli üretilen her tunç top türü Bar Kalesi'ne üretime girdiği tarihten itibaren sevk edilmiş olmalıdır. Bu ağır topların sevkiyatında kullanılan deniz yolu nedeniyle Bar Kalesi'ne yarım saat mesafedeki deniz kenarına da muhtemeldir ki daha işlevsel bir iskelenin tesisi söz konusu olmuş olmalıdır. Ayrıca Kale'de yer alan Ahen (Demirden mamul) Saçma Top türü de farklı bir üretim tarzını akıllara getirir. Girit yüzünden yaklaşık yüz yıl kadar Venedik'le lüzumsuz bir it dalaşına giren Osmanlı'nın yetersiz donanması (İnebahtı'da yitirilen Osmanlı Donanması komuta kademesi bir daha idame edilememiştir) nedeniyle denizlerden abluka altına alındığını iddia etmek mümkündür.

Bu durum muhtemelen Osmanlı maliyesinin bunalıma girmesine neden olduğu gibi Nil Deltası ya da Lazkiye Limanı ile İstanbul'un ticari nakliyat etkinliklerini sekteye uğratmıştır. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı'nın deniz aşırı antreposunda yer alan madenlerden istifade edemediği hükmü çıkarılabilir. Muhtemeldir ki Kıbrıs'ın Lefke yöresinden çıkarılan yüksek kalitedeki bakır madeni Suriye'nin (Lazkiye üzerinden) kalayı ile karışarak tunç dökme topların hazırlanmasında önem arz etmekteydi. Osmanlı-Venedik savaşı nedeniyle artık Suriye Lazkiye, Beyrut sahillerinden İstanbul Tophane-i Amire'ye kalay sevkiyatı müşkülâtı nedeniyle tunç imali kolay değildi. Ergani veya Elazığ yöresindeki bakırların ise Kıbrıs'ın yerine devreye girdiğini varsaysak bile gerek işletmesi gerekse kara yoluyla 5000 deve ile başlayan nakliyat serüveni uzun bir zamanın ve nakliyat masrafı israfını da beraberinde getirerek maliyeti artırmaktaydı. Böylece 1600-1700 yılları içerisinde tunç yerine ağırlıklı olarak Ahen (demir) saçma top adını verdiğimiz bir tekniğin kullanılmaya başlandığını iddia etmek mümkündür. O halde kaleye dört değişik türde tunç top ve bir değişik alaşımla yapılan demir top sevkiyatının gerçekleştiğini ileri sürebiliriz. Tunç topların bir adet **“Uzun Tunç”** bir adette **“Kolonburun Tunç”** türünde olduğu anlaşılır. Geriye kalan **“Tunç Top”** türünden dokuz adet topun sevk edildiği ve yine **“Tunç Şahi Top”** adı verilen türden ise yedi adet topun kaleye nakledildiği belirlenmiştir. Toplamda kaleye sevk edilen tunç alaşımla yapılan top miktarı on sekiz rakamına tekabül eder. Özellikle “Uzun Tunç” ve “Kolonburun Tunç” toplarının yalnızca birer tane olması bunların ağır bombardıman topları olduğu anlamına gelebilir. Malumumuz bombardıman topu olarak bilinen “Şahi Tunç Topları” 1.283 gram (1 kıyye) ağırlığında güller atmaktaydı. Şahi toplarından yedi adet olduğuna göre “Uzun” ve “Kolonburun” toplarının daha ağır ve büyük çaplarda olduğunu ileri sürmek mümkündür. Doğal olarak nakliyatı bir hayli güç olan bu toplardan yalnızca birer adet yine ağırlığı nedeniyle nakliyatında güçlük yaşanan “şahi toplarının” ise yalnızca yedi adet olduğu hükmüne varmak olasıdır. Ancak defterde sadece **“Tunç Top”** şeklinde kaydedilen ve miktarı dokuz adet olan silahın daha hafif kalibrede bir top olduğunu varsaymak mümkün olabilir. Yine kalede demirden mamul bulunan bir diğer tür olan **“Ahen Saçma Topu”** miktarının da dokuz olması bu toplarında küçük kalibre ve nakliyatının ağır bombardıman toplarına nispeten daha kolay yapılabildiği için fazla olduğu şeklinde yorumlamamıza neden teşkil eder. Kalede bulunan tunçtan ve demirden mamul topların toplamda yirmi yedi adet olduğu

belirlenmiştir. Özetle kalede bulunan beş değişik top türü dikkate alındığında en az beş tabyanın gerekli olduğu hükmü de ortaya çıkmaktadır. Kalede tespit edilen altı tabya bizlere bu savımızı sınama imkânı vermektedir. O halde kalede bulunan tabya miktarları dikkate alındığında kaleye sevki yapılan bazı topların bilahare zamanla başka kalelere nakledildiği ya da kullanımdan çıkarıldığı şeklinde varsayımları da beraberinde getirir. Defterdeki bilgilerden yola çıkılarak “Tunç Top” ve “Ahen Top” adı verilen topların dokuz adetle aynı miktarda sabitlenmiş olması bu topların sadece metal üretim tarzlarının farklı olduğu ancak kalibrelerinin muhtemelen aynı olduğu şeklinde değerlendirilmesine olanak teşkil eder. Yine de toplara ait mermilerin “*habbe*” (gülle) ya da “*hasat*” (biçerek ilerleyen gülle) türlerinin oldukça sınırlı olması yoğun bir cephane tüketiminin ya da tam tersi topları kullanmaya gerek oluşturacak ciddi bir muhasara ile karşı karşıya kalınmadığının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Bar Kalesi topçu defterinde belirtilen ihtiyaç listesinde kale için bir kıyye (1.283 gram) ağırlığında güller atabilen on iki tane “*şahi tunç top*” daha talep edilmekteydi. Ayrıca kalenin modernizasyonu açısından üç adet de “*havan topu*” istenmiştir. İstanbul’dan kalede bulunan toplarda kullanılmak üzere “*şahi toplar*” için bir “*şahi tunç toplar*” için de üç adet gülle istenmektedir. Bu durum kalede bulunan topların sıklıkla kullanılmadığına delalet eder. Kale bünyesinde bulunan askerlerin tüfekleri için ise ayrıca “*yuvarlak*” adı verilen misket mühimmatı olarak ta oldukça yüklü bir siparişin yapıldığı anlaşılır. Buna göre çapı 5 milyem (yaklaşık 5 gram) olan 2000, çapı 1 milyem olan 2000 ve çapı 3 milyem olan 1000 adet “*yuvarlak*” adı verilen misketlerin Bar Kalesi’ne teslimi istenmektedir. Buna göre Bar kalesinde en az üç değişik kalibrede 5.000 tüfek mermisinin stoklanmak üzere talep edildiği anlaşılır. Bu durum yine akıllara Osmanlı hâkimiyeti altındaki Bar Kalesi’nde 1470’lerden 1733 yılına gelene kadar üç değişik tür ve kalibrede tüfek sevkiyatı yapıldığı ve kullanıldığı şeklinde yorum yapmamıza olanak vermektedir²⁷.

Bar Kalesinin 30 Ocak 1790 yılında ciddi bir tamirata ihtiyaç duyduğu Cevdet Askeriye adını verdiğimiz tasniflerden anlaşılmaktadır. Gerek Bar Kalesindeki oluşan hasar ve tamire muhtaç yerlerin keşif ve tespiti gerekse bu yerlerin tamiri işinde istihdam edilen Hassa Mimarı El- Hac Ebu Bekir kalenin tamire muhtaç yerlerini

²⁷ BOA., C.AS., Dosya No: 553, Göm. No: 23200, 20 M. 1145 (13 Temmuz 1732), s.2.

keşfetmek amacıyla 1787’de Bar Kalesi’ne geldiği belgelendirilmiştir. El-Hac Ebu Bekir’in üç yıl içinde kalede oluşan hasarın miktarı ve bunun için gerekli olan 12.119,5 kuruşluk masrafın hesaplanması işinde çalıştığı anlaşılır. Özellikle Top Bataryaları ve Cebe hane’nin tamir edildiği yönünde ibareler taşıyan yazışma örneklerinden yola çıkarak kaledeki restorasyonun boyutlarını anlamak olasıdır. Yine de bahsi geçen keşif defterinin bulunması halinde ileride daha detaylı verilere ulaşmak mümkün olacaktır²⁸.

Bar Kalesi’nin yerel güçlerin kontrolünde sevk ve idare edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1783 yılına ait bir belgeden İç Kale’nin muhafazasında görev alan ve “müstehfezan”²⁹ olarak adlandırılan cemaati temsilen İsmail, yine aynı gruptan Tabya-yı Cedid Müstehfezanı Mustafa ve Martaloz cemaatini temsilen Derviş Hasan Osmanlı Payitahtına bir dilekçe göndermişlerdi. Martalozların Vlah (Ulah) kökenli Hıristiyanlar ya da Osmanlı tabiiyetini kabullenmiş ve Osmanlı hizmetine girmiş Hıristiyan Osmanlı vatandaşları oldukları belirlenmiştir. Özellikle sınır bölgelerindeki düşman arazisine girerek yağma ve tahribat işlemlerinde buldukları devletlerarası barışın imzalandığı dönemlerde bile merkezi devletin otoritesine aykırı kendi başlarına yağma hareketine giriştikleri anlaşılmaktadır³⁰. O halde Bar Kalesi Hıristiyan topraklarına yağma amaçlı konuşlandırılan bir “haydut” güruhuna da sığınmacılık yapma noktasında önem arz etmekteydi. Müracaat sahiplerinin 1782 yılına ait kendilerine ödenecek “mevacib” leri için Payitahta “arz-ı bendeleri dir ki” girizgâhı ile başlayan bu dilekçe Osmanlı elitlerinin devlet hizmetinde bulunmaları halinde devlete ait en üst merci’e müracaat etmelerine olanak tanıdığını ispatlar³¹. Prof. Dr. Christoph K. NEUMANN’ın yerel elitlerin Osmanlı Payitahtına dilekçe yani “mahzar” ile müracaatlarına yönelik haklı tespitlerini; Bar Kalesi yerleşkesindeki bölgesel elitler içinde uyarlamak mümkündür (Neumann, 2003:138). Konuyla ilgili bir başka arşiv kaydında ise Bar Kalesi’nde

²⁸ BOA., C.AS., Dosya No. 900, Gömlek No. 38752, 14 C.evvel 1204, hüküm.

²⁹ Özellikle Safevi devlet teşkilatında bulunan “müstehfezan” görevinin Yavuz devrinde Osmanlı’ya intikal ettiği düşünülmektedir. Müstehfezan: Müstehfizin çoğulu, Nöbetçi, Korumacı, Bekçi, Gardiyan ... Bkz. Zülfiye VELİYEVA, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiret’ül Mülûke göre)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2007, s.232.

³⁰ “Vlachs in Venetian territory destroy olive groves, vineyards and fields, they also make prisoners and sell them as slaves, thus acting in a manner contrary to the provisions in the capitulations; even when the inhabitants of Sibenik go to their mills are taken prisoner or robbed from Scardona people; Finally even the martolos behave in the same way”; Bkz. Maria Pia PEDANİ (Edited by), *Inventory of the Lettere e Scrittura Turchesche in the Venetian State Archives, based on the materials compiled by Alessio Bombaci*, Leiden Boston, Brill. 2010. (1 I: 1-2 3a decade zilhicce 934 (6–14 settembre 1528). Costantinopoli. Süleyman I a Hüsrev, sangiacco di Bosnia, e al cadì di Scardona.^[1]Italiano; trad.)

³¹ BOA., C.BH. (Cevdet Tasnifi Bahriye), Dosya No. 238, Gömlek No. 11057, S. 1197 (Ocak 1783)

bulunan 40 kadar nefere yine aynı kazaya bağlı Karadağ hududunda yer alan İспенç Nahiyesi yerlilerinin “*ta’amiye*”³² adı altında “cizye” yerine geçecek bir tür ödemede bulunmaları talep edilmiştir. İспенç Nahiyesi Hıristiyan elitlerinin (reaya) Osmanlı devletine “arz-u hal” ile müracaat etikleri anlaşılır. Yöre elitlerin dilekçelerinden, yetkililer tarafından 40 nefer tamirci askerin senede 3300 kuruşa tekabül eden gıda iaşesi bedelini ödemelerine yönelik taleplerini haksız buldukları tespit edilmiştir. Yöre elitlerinin ayrıca ellerinde vergi muafiyetine dair ferman olduğu ve bu türden yetkililerin haksızlıklarının engellenmesi yönünde Sultanın iradesine müracaat ettikleri anlaşılır³³. Bu durum daha önceden de ele aldığımız Bar Kalesi’nin Osmanlı himayesi altına kendi istekleri ile girdikleri yönündeki teorilerimize geçerlilik kazandırmaktadır.

Bar Kalesi H.1269 (24 Ağustos 1853) tarihinde Salı günü Avusturya İmparatoru’nun kardeşi Arşidük Maximilian’ın geleceği haberi üzerine hummalı bir hazırlığa girişmişti³⁴. Avusturya İmparatoru Bar Kazasına gelmiş ve Kaza müdürü limana gelen İmparatorun kardeşini ağırlamış ertesi gün ise İstanbul’a yolcu etmişti³⁵. Bu türden iyi niyet ziyaretinin ardından Bar Kazası’nda bulunan Avusturyalı Katoliklerin kilise talebi devreye girdi. Ragıp Paşa’nın araya girip onay vermesiyle boyuna 50 enine 25 “zira” çapında yeni bir kilise inşaatına Eylül 1855’de ruhsat çıktı³⁶. Ancak bu inşaatın Bar Kazasında bulunan bölgesel elitleri rahatsız etmiş olacak karar bilahare tekrar gözden geçirilmiş ve Bar Kazasına tabi Katolik İspec köyünde yani Bar Kalesinden iki saat uzakta bir mahalle 30 zira boy ve 15 zira eninde kilise inşasına 1856’da başlanmıştır³⁷. Dostane ilişkilerin devamı gelmiş ve bizzat Avusturya tarafından gönderilen Binbaşı Köker Şnaydel adlı bir mühendisin başkanlığında 12 Kasım 1860 / 30 Ocak 1861³⁸ tarihleri arasında Dalmaçya ile Bar şehri arasında bir telgraf hattı tesis edilmişti³⁹. Bu yeni teknolojik iletişim aracının tesisi özellikle ticari

³² “Ta’amiye” : Eskiden tekkelerde barınan fakir ve dervişlere karınlarını doyurmak için erzak veya para şeklinde yapılan tahsis. Bkz. Mehmet Ali ÜNAL, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 656. ISSN: 978-975-7819-78-3.

³³ BOA., İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.), Dosya No. 33, Gömlek No. 585, 21 Şevval 1257 (6 Aralık 1841)

³⁴ Prensın sonraki yıllarda yani 1854 ve 1856’da Kudüs ve Kahire gezisini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Percy F. Martin, *Maximilian II St. Mexico, The stroy of the French Intervention (1861-1867)*, London 1914, page 29

³⁵ BOA., A.AMD., Dosya No. 48, Gömlek No. 45, 19-20 Zilkade 1269 (24-25 Ağustos 1853).

³⁶ BOA., A.AMD., Dosya No. 65, Gömlek No. 78, Muharrem 1272 (Eylül 1855)

³⁷ BOA., A.AMD., Dosya No. 76, Gömlek No. 22, H.1273 (1856)

³⁸ BOA., A.DVN., Dosya No. 160, Gömlek No. 79, 18 Recep 1277 (30 Ocak 1861)

³⁹ BOA., A.DVN., Dosya No. 158, Gömlek No. 2, 27 Rebiül ahir 1277 (12 Kasım 1860).

alandaki etkinlikleri artırmış olmalıdır. Yine de yöredeki Arnavutların telgraf fincanlarını “nişangah” olarak kullanmak gibi bir egzersizle iletişimi kesintiye uğrattıkları var sayılabilir⁴⁰.

Bar Kalesi'nin keşif krokisine ilişkin olarak ise Bar kazası ileri gelenlerinin müracaatı üzerine Mehmet Salih tarafından Kumandan Osman Paşa'nın kontrolünde Bar Kazası'na ait bir harita ve Bar Kalesi'nin krokisi hazırlatılarak 25 Ekim 1863'de yetkililere iletilmiştir⁴¹. Çalışmamıza kaynak olan Bar Kalesi krokisi⁴² sayesinde günümüzde yapılan çalışmaları mukayese imkânı ortaya çıkmıştır. Bar Kalesi ile ilgili olarak arkeolojik saha incelemeleri ile kroki arasında bir mukayese yapıldığında kaledeki bina kompleksleri ile ilgili olarak şunları belirtmek mümkündür⁴³:

1. KALA-YI BAR: Boskovic'in eserinde saha araştırmasında Bar Kalesi'nin günümüzde de varlığını koruduğu ve Balkanlarda koruma altına alınması gereken önemli Osmanlı eserlerinden birisi olduğu vurgulanmıştır⁴⁴. Bar Kalesi içerisinde barındırdığı evler nedeniyle bir tür surlarla çevrili kasaba ya da yerleşim birimi olarak dikkat çeker. Ayrıca kale surları dışında evlerin hatta mahallelerin varlığı bu yerleşkenin gelişimini surların dışında da devam ettirdiği şeklinde değerlendirilmelidir.
2. İÇ KALE: Kale ya da Üst Kale olarak bilinen bu kesimde eskiden Fransisken'lere ait bir kilise bulunmaktaydı. Osmanlı tarafından alındıktan sonra bu kilise önce camiye çevrilmiş zamanla da bu yapı çevresi duvarlarla örülerek üstü bir tür meydan haline getirilmiştir. Bu kare meydanın artık var olmadığı ancak kiliseye ait boşluğun surun içinde ve zeminde halen varlığını koruduğu tespit edilmiştir⁴⁵.
3. MÜHİMMAT ANBARI: Kale içerisinde yer alan Fransisken Kilisesine ait bir tür manastır⁴⁶ iken Osmanlı tarafından kalede konuşlu bulunan toprakların gülleleri ve barutları ile askerlerin tüfek ve tabanca mermi ve barut fiçilerinin tutulduğu bir binaya dönüştürülmüştür.
4. CEBEHANE: Boskovic bu binanın kötü yapı malzemesi yüzünden çökmüş olduğunu bildirmektedir. Gerçekte silahların saklandığı bir yapı olarak Osmanlı tarafından kaleye eklenmiştir⁴⁷.

⁴⁰ Orhan KOLOĞLU, “Yeni Haberleşme ve Ulaşım Tekniklerinin Osmanlı Toplumunu Etkileyişi”, *Çağın Yakalayan Osmanlı*, IRCICA, İstanbul 1995, s.606.

⁴¹ BOA., TŞR.BNM., Dosya No. 9, Gömlek No. 32, 22 Cemaziyel evvel 1280 (25 Ekim 1863).

⁴² BOA., PLK.p, Nr. 831, Tarihsiz.

⁴³ Bkz: Harita I: Bar Kalesi Krokisi, 1863; BOA., PLK.p, Nr. 831, Tarihsiz.

⁴⁴ Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd : Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 1962.

⁴⁵ Objects no. 160-170 (Bošković, 1962: 118-124).

⁴⁶ Objects no. 155-155a (Bošković, 1962: 116-118).

⁴⁷ Objects no. 171-171a (Bošković, 1962: 123-124).

5. KAPI ÜSTÜ TABYASI: Boskovic bu tabyanın varlığını koruduğunu belirtmektedir⁴⁸. Kalenin giriş kapısının bu cihette olduğu ve bunun üst tarafında topçu bataryasının bulunduğu anlaşılmaktadır.
6. KANLI KULE TABYASI: Bu yapının Osmanlı tarafından topçu bataryasını konuşlandırmak ve barut fiçilerini muhafaza etmek amacıyla inşa edildiği ve kaleye sonradan ilave edildiği düşünülmektedir. Boskovic bu yapının askeri kullanım amacıyla varlığından bahsetmektedir⁴⁹.
7. KANLI KULE: Gavadolla'nın adıyla bilinen batı kulesi bir Venedik burç yapısıydı⁵⁰. Kanlı Kule ismi muhtemeldir ki Osmanlı devrinde kulenin alınışı esnasında şiddetli çarpışmaların yapılmış olması ya da kuvvetle muhtemel balta ya da kılıçla cürümlülerin kafalarının bu kule üstünde vurulmuş ve mızrak üstünde burada sergilenmiş olması sebebiyle bu adı almış olmalıdır.
8. HANELER: Kale içerisinde yer alan hanelerin sivil halkın ya da askeri personelin ailelerinin kale içinde barındığını kanıtlar. O halde Bar Kalesi salt askeri amaçlı değil aynı zamanda sivil amaçlı bir yerleşke olarak da Osmanlı devrinde hizmet vermiş olmalıdır. Boskovic saha araştırmasında bu hanelerin varlığından bahsetmektedir⁵¹.
9. MÜTESELLİM TABYASI: Bu tabyanın yerinde bulunmadığı ve bunun yerine bir kaç hane kalıntısı ile birlikte bütün kasaba tarafından görülebilen bir saat kulesinin eklendiği tespit edilmiştir⁵². Bu saat kulesinin Osmanlı mı yoksa Avusturya yapısı mı olduğu konusunda daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır⁵³. Mütesellim tabyasının Venedik Kalesi'ne Osmanlı tarafından eklendiği ve kalenin muhafazasında görevli lokal elitler için bir görev mahalli olarak dizayn edildiği anlaşılır.
10. ÜÇ TOPLAR TABYASI: Boskovic burada birkaç hane kalıntısı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca şehir surlarının buradan geçtiği yönünde bazı veriler bulunur⁵⁴. Anlaşılacağı üzere Osmanlı tarafından buradaki surlar veya haneler üzerinde bazı değişiklikler yapılarak Üç Toplar Tabyası tesis edilmiş ve Müstehfezan Tabyası ile birlikte bu bölgeden kalenin savunulması güçlendirilmiştir. Karadağ ya da Avusturyalıların taarruzlarında buradaki topçu bataryaları hedef alındığı için muhtemelen bu tabyalar artık tanınamayacak derecede tahrip olmuştur. Muhtemelen kalenin Osmanlı'dan alınırken gerçekleştirilen bombardımanı sonrasında bu bölgeye saat kulesi dikilmiş olmalıdır.

⁴⁸ Objects no. 184-185 (Bošković, 1962: 131).

⁴⁹ Objects no. 202 (Bošković, 1962: 150-151).

⁵⁰ Objects no. 201 (Bošković, 1962: 150-151).

⁵¹ Objects no. 128, 129, 133, 134 (Bošković, 1962: 85-89).

⁵² Objects no. 70, 70a, 71 (Bošković, 1962: 47-48).

⁵³ Mladen Zagarcenin, *Stari Grad Bar*, Vodice Kroz Vjekove, Kulturni Centar Bar, 2008, s. 8-9.

⁵⁴ Objects no. 204, 212, 213, 214 (Bošković, 1962: 154,159).

11. TABYA: Boskovic eserinde bu tabyaları birer yapı olarak kaydetmiş olmakla beraber savunma tabyası olduğuna dair herhangi bir veriden bahsetmemektedir. Buraların stratejik bir önemi olduğu tasavvur edilmemiştir. Lakin Osmanlı tarafından buralarda bulunan tabyalar şehrin savunmasında önem arz etmiş olmalıdır. Bugün “tabya” diye tanımlanan bölgelerdeki surların oldukça kalın ve sağlam olduğu tespit edilmiştir⁵⁵.
12. HANELER: Kalıntı halinde varlıklarına dair emareler saha araştırması esnasında tespit edilmiştir.
13. TABYA: Boskovic’in kitabında yer almakla beraber tabya olduğuna dair bir tanımlamaya yer verilmemiş ve kale surlarına ilave bir yapı olarak algılanmıştır⁵⁶.
14. CAMİ-İ ŞERİF: Osmanlı öncesi Bar yerleşkesine ait en önemli obje olarak dikkat çeken Katedral Osmanlı tarafından camiye çevrilmiştir⁵⁷.
15. İŞ BU KAYANIN KUDU MİKTARI: Bu kayanın miktarı hesaplanmıştır. Muhtemelen kalede bulunan topların gülleleri bittiğinde bu kayadan temin edilen taştan gülleler toplarda sarf edilmiş olmalıdır. Ayrıca taş güllelerin düzenli bir şekilde bu kayanın derinlemesine kesilerek oluşturulan çukurlukta yağmur sularının toplanması için bir de küçük hacimli bir kuyunun oyulduğu anlaşılır⁵⁸.
16. SU KEMERİ: Günümüzde de bu su kemerinin gayet muhkem bir yapı olarak varlığını koruduğu anlaşılır⁵⁹.
17. MÜTESELLİM KONAĞI: Bu konağın kalenin muhafazasında görevli “mütesellim” komutanına ayrıldığı ve zeytin ağaçlarıyla çevrili bir bölgede oluşturulduğu anlaşılır. Muhtemelen kale içinde yazın oluşan yüksek ısı ve bunaltıcı ortamdaki en azından “mütesellim” komutanının kendini koruyabildiği ve bu konağa çekildiği düşünülmektedir. Ayrıca mütesellim komutanın yerel elitlerden olması ihtimalde bir hayli önem arz eder. Bu konağın şehirdeki en görkemli yapı olduğu anlaşılmalı beraber günümüzde bu konaktan geriye herhangi bir ize rastlanmamıştır. Muhtemelen ahşap yapı malzemesi ile yapılan bu konağın şehrin düşmesinden sonra tahrip edilerek izinin kaybedildiği iddia edilebilir.
18. ZEYTUN AĞAÇLARI: Mütesellim konağı civarında yoğunlaşan zeytin ağaçlarının kalenin muhafazasından sorumlu kimseler tarafından ekildiği iddia edilebilir. Özellikle 1523 tarihli tapu tahrir kayıtlarında zeytin için bir vergi kaleminin olmaması bu zeytinlerin Osmanlı yerleşimcileri tarafından bölgeye getirildiği ya da zeytincilikle geçinen Bar yerleşimcilerine yönelik imtiyazlı bir muafiyet tezini kuvvetlendirir. Yörede üretilen zeytin ve zeytinyağına ilişkin

⁵⁵ Objects no. 4, 8 (Bošković, 1962: 21-22).

⁵⁶ Objects no. 4 (Bošković, 1962: 21).

⁵⁷ Objects no. 1 (Bošković, 1962: 9-20).

⁵⁸ Objects no. 35-207, 209 (Bošković, 1962: 158).

⁵⁹ Objects no. 173 (Bošković, 1962: 124-125).

olarak günümüz saha araştırmacılarının önemli paylaşımlarda bulduklarını kabul etmek gerekir. Saha araştırmacıları tarafından elde edilen zeytin çekirdeklerini öğütme için kullanıldığı düşünölen Bar Kalesi'ndeki koşu değirmi kalıntıları muhtemeldir ki tahıl öğütme işlerinde de kullanılmış olmalıdır⁶⁰.

19. BUNAR KÖPRÜSÜ: Günümüzde yöre halkı tarafından köprünün üstünde bulunduğu akarsuya "Bunar" adı verilmiş ve (kuyu) olarak anlamlandırılmıştır. Köprünün yapı malzemesi hakkında bir bilgi verilmemiş olmasına rağmen Boskovic tarafından da sahada tespitinin yapılmış olması taş dolgu bir köprünün varlığına işaret eder⁶¹.
20. BU DAHI: Bunar adı verilen akarsu üzerinde ikinci bir köprü daha bulunmaktadır. Ancak Boskovic in bu köprülerden yalnızca birinin varlığına dair emarelere rastlamış olması iki köprüden birinin –ki muhtemelen bu dahi şeklinde adlandırılan- ahşap olduğu ve günümüze kadar ulaşamadığı şeklinde değeriendirmemize yol açmaktadır.
21. SU KUYUSU: Burada yer alan kuyunun "bunar" şeklinde adlandırıldığı ve yöre halkı tarafından da aynı ismin kullanılmaya devam ettiği bilinir. Muhtemelen burada yer alan bir su gözesi derinleştirilerek hem kale içinde hem de dışındaki yerleşimciler için Osmanlı tarafından tatlı bir içme suyu temin edilmiş olmalıdır. Muhtemelen bu kuyudan "mütesellim konağı" için içme suyu tedarik edilerek depolanmaktaydı. Boskovic bu kuyuya ait sahada bazı tespitlerde bulunmuřtur⁶².
22. BAĞÇELER: Kale içinde bulunan yerleşimcilerin kale surları dışında kalan bu alanda ziraat yaptıkları ve karpuz, kavun, bilahare Amerika kıtasından bu coğrafyaya çeşitli yollardan ulaşan domates, biber, patlıcan, maydanoz gibi sebze türünden ürünler yetiştirdikleri iddia edilebilir. Muhtemelen kalede kullanılan su atıkları ile atların dışkıları da bu mahalden kale dışına taşınmış olmalıdır. Özellikle kale kapısı ile kalenin bitişiğindeki kayalık alan arasında dere boyunca haritada gözlemlenen kırmızıçizgi bir tür çit ya da daha düşük yükseklikte at benzeri evcil hayvanların kaçmasına olanak vermeyecek korunaklı bir alana işaret ediyor olsa gerektir. Burada bulunan at ya da koyun sürülerinin artıklarının bu bahçe adı verilen yerde değeriendirildikleri ileri sürülebilir. Su kaynağına yakın olan bu bölgede kale dibinde bir nevi ağıl ya da at harasına rastlamak olasıdır. Bu açık ve çitli hayvan barınağı ile ilgili saha araştırmacılarının bir emareye tesadüf edemedikleri düşünölmektedir. Yine de kale civarında tespiti yapılan çok sayıdaki hayvan kemiği burada bir zamanlar var olan ağıla dair verileri de içeriyor olabilir. Özellikle evcil koyun ve keçi

⁶⁰ Ester Zanichelli, "Olive Oil Production in Ottoman Stari Bar. An Introduction", Ed by Sauro GELİCHİ, *A Town through the Ages: the 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar Archeologia-Insegnamento di Archeologia Medievale*. Dipartimento di Studi Umanistici. Universita Ca Foscari di Venezia, Monografie, ISBN: 9788878143845.

⁶¹ Objects no. 210 ? (Bořković, 1962: 158).

⁶² Objects no. 205/209, 206 (Bořković, 1962: 158).

kemiklerinin yoğun bir şekilde sahada tespiti korunaklı bir ağıla işaret etmektedir. Ayrıca sahada bulunan bir at iskeleti ile domuz, tavuk ve balık iskeletleri yerleşimciler tarafından gerçekleştirilen sınırlı bir hayvancılık uğraşısını belirlememizde yardımcı olmuştur.⁶³ Ancak vergi defterlerinde sahada kemiklerine rastlanan domuz, büyükbaş hayvan gibi canlılara dair herhangi bir vergi kaydı yoktur. Bu durum bu hayvanların sahaya düşman topraklarına gerçekleştirilen akınlar sonrası yağmalanarak getirilip kısa süre zarfında da yerleşimciler tarafından tüketildikleri yönünde ki yorumlara açık kapı bırakmaktadır. Yine de Bar Kalesi'nde Türk yerleşimcilerin varlığı esnasında da inek, domuz ve at iskeletlerine tesadüf edilmiş olması vergi defterlerinin kayıt altına alamadığı bir tarihin izini sürmemize olanak tanır⁶⁴. O halde yerleşimciler kale için bedenlen gerçekleştirdikleri hizmetleri için bir tür vergi muafiyetine tabi tutulmuş olmalıdırlar. Bazı hayvan iskeletlerinin bir yapı etrafında yoğunlaşması burada küçük çaplı bir mezbahanın olabileceği savını güçlendirmektedir. Ancak bazı hayvan kemiklerinin ağırlıklı olarak toprağa kazılmış bir çukur içine doldurulmuş halde tespiti akıllara malum “kurban bayramı” etkinliklerini getirir. O halde burada tespiti yapılan en azından inek ve keçi gibi iskeletlerin bu dini vecibe neticesinde oluştuğu iddia edilebilir. Bu durum vergi defterinde zikredilmemelerine de netlik kazandırır. Ancak halen Osmanlı hâkimiyetindeki Bar Kalesi'nde yaşayan on bir hane Hıristiyan'ın damak tadını canlı tutmaya yönelik yetiştirilmeye devam eden domuz bulutları için mantığın kabul edeceği yegane geçerli sebep olarak hizmet karşılığı sunulan mütevazı bir muafiyet nitelendirmesinin ötesine gidememekteyiz. Ya da muhtemeldir ki arkeolojik kazılarda bulunan hayvan kalıntılarıyla dolu çukurlar, kale de konuşlu bulunan “martalozların” yağma sonrası kaldırdıkları domuzları zeytin ağaçlarının altında sessiz sedasız boğazlayıp atıklarını doldurdukları çukurlar da olabilir.

23. MAHALLE-İ KONDU: Klasik Osmanlı usulü bir gece kondu mahallesinin tarihsel krokisi olarak değerlendirmek mümkündür. Yörede dış mahalle olarak bilinen “vanjsko podgrağe” ve kale surları dışında krokiden tespit edilen diğer mahalle oluşumu hanelerin varlığı Bar Kale yerleşkesinin zaman içinde dışarıdan göç aldığı şeklinde değerlendirilebilir.

⁶³ Aleks Pluskowski, Krish Seetah, “*The Animal Bones from the 2005 Excavations*”, Ed by Sauro GELİCHİ, *A Town through the Ages: the 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar* Archeologia-Insegnamento di Archeologia Medievale. Dipartimento di Studi Umanistici. Università Ca Foscari di Venezia, Monografie, s. 84-86; ISBN: 9788878143845.

⁶⁴ Aleks Pluskowski, Krish Seetah, “*The Animal Bones From The 2004 Excavations At Stari Bar, Montenegro*”, *The Archaeology of an Abandoned Town* The 2005 Project in Stari Bar, Ed. By Sauro Gelichi, Edizioni All'Insegna del Giglio s.a.s., s.98; ISBN: 88-7814-468-1.

24. KARADAĞ HUDUDU: Osmanlı Devleti'nden 1859 yılında ayrılan Karadağ sınırı bu krokide yer almaktadır⁶⁵. Özellikle Bar şehrinin 1859-1878-1881 yılları arasında Osmanlı-Karadağ devletleri arasında bir dönem Osmanlı serhat kenti olarak tanımlandığı bilinir.
25. ALTI MIŞ ZİRAİ OSMANLI MİKİYASATIDIR: Osmanlı ölçü birimi ile ölçeklendirilen bu haritanın bizzat Osmanlı topografya uzmanları tarafından tasarlandığını doğrular niteliktedir.

Osmanlı harita uzmanları tarafından hazırlanan, sevk ve idaresinde Osmanlı ordu yetkililerinin bulunduğu belirlediğimiz 1863 tarihli Bar Kale krokisi bizlere eşsiz veriler sunmuştur. Kroki sayesinde bugün Karadağ Cumhuriyeti'nin sahil şehri olan Bar şehrinde varlığını koruyan kaleyle ilgili pek çok yeni veri ortaya çıkarılmış ve kalenin aslına uygun olarak onarımında kullanılmak üzere sahadaki araştırmacılara arşiv raflarındaki tarihçilerden küçük bir katkı olarak devredilmiştir.

Bar Kalesi; Venedikliler tarafından kurulmuş ancak Fatih devrinde Osmanlı hâkimiyetinin Arnavutlukta yayıldığı bir esnada muhtemelen muhasara edilerek ele geçirilmiştir. Ancak kale de yeterli savunma hatlarının oluşturulamaması ve Arnavut İskender Bey'in isyanları esnasında yeniden Venediklilerin eline geçtiği varsayılabilir. Muhtemelen İskender Bey meselesi hal olunduktan sonra Bar Kalesi birkaç kez daha yoklanmış olmalıdır. Nihayet elde ettiğimiz 0499 no'lu Tapu Tahrir defterinden anlaşılacağı üzere Yavuz Selim devrinde Kudüs'ün fethine müteakip yeniden ele geçirilip (muhtemelen Kudüs'teki Venedik Balyosuna sunulan bir takım imtiyazlar karşılığında) Osmanlı mülküne dahil edilmiş olmalıdır. Bar Kalesi'ne ait tahrir kayıtlarına ise I. Selim'in vefatı sonrasında başlanıldığı ve buradaki vergilendirme usulünün II. Selim devrinde de uygulanmaya devam edildiği anlaşılır. Osmanlı eline geçen Bar Kalesi'nde 1523 yılından itibaren iki Müslüman hanenin yerleştirildiği ve yine kale içi yerleşkesinde on Hıristiyan aile ve bir bekar Hıristiyan'ın varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır⁶⁶. İlerleyen dönemlerde sur dışında kale kapısı ve su kemeri cihetinde bir takım yerleşimcilerin kale dışı mahalleler oluşturmaya başladıkları belirlenmiştir. Kale krokisi üzerinde bunların "mahalle-i konu" olarak tanımlandıkları

⁶⁵ Abidin TEMİZER, *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2007, s. 15-18.

⁶⁶ BOA., T.T.d., Nr. 499.

görülür⁶⁷. Yerleşimcilerin Osmanlı Devleti'ne vergi ödedikleri tespit edilmiştir⁶⁸. Kalenin ilerleyen yıllarda savunma amaçlı olarak kullanıldığı ve en az beş defa tarihinde ağır ve hafif toplar sev edilerek tabyalarının genişletilerek güçlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kalede görev yapan “müstehfezan” ve “martaloz” adını verdiğimiz yöredeki bölgesel nitelikli beylere ait cemaatlerin varlığı Ordu-Sivil dayanışması altındaki bir Eyalet ordusu modelini de akıllara getirmektedir⁶⁹. Bar Kalesi'nin 1500 ve 1600'lü yıllarda Venediklilerin taarruzlarına karşı korunaklı hale getirildiği ancak 1800 sonrası sınırdaş olan Avusturya'nın askeri baskıları karşısında Osmanlı Devleti'nin buradaki etkinliğini 19. Yy ın ikinci yarısından itibaren yitirmeye başladığını belirtmekte yarar vardır. Osmanlı Devleti Bar ve Ülgün'ü Karadağ Devleti'ne kaptırdığında burada pek çok Osmanlı Müslüman vatandaşı kalmıştı⁷⁰. Prens Nikola Osmanlı Devleti'nin Bar şehrinde de bir konsolos bulundurmasını iyi niyet göstergesi olarak kabul etmiştir. Bar ve Ülgün konsolosu olan Serkiz Efendi'nin 1896 yılında görevden alındığı bilinmektedir⁷¹. Buradaki Müslüman Osmanlı vatandaşlarının zaman içinde göçler yoluyla eridiği ancak geride zeytin başta olmak üzere yöre florası ve coğrafyasına kazandırdıkları değerleri miras bırakarak çekildikleri anlaşılmaktadır.

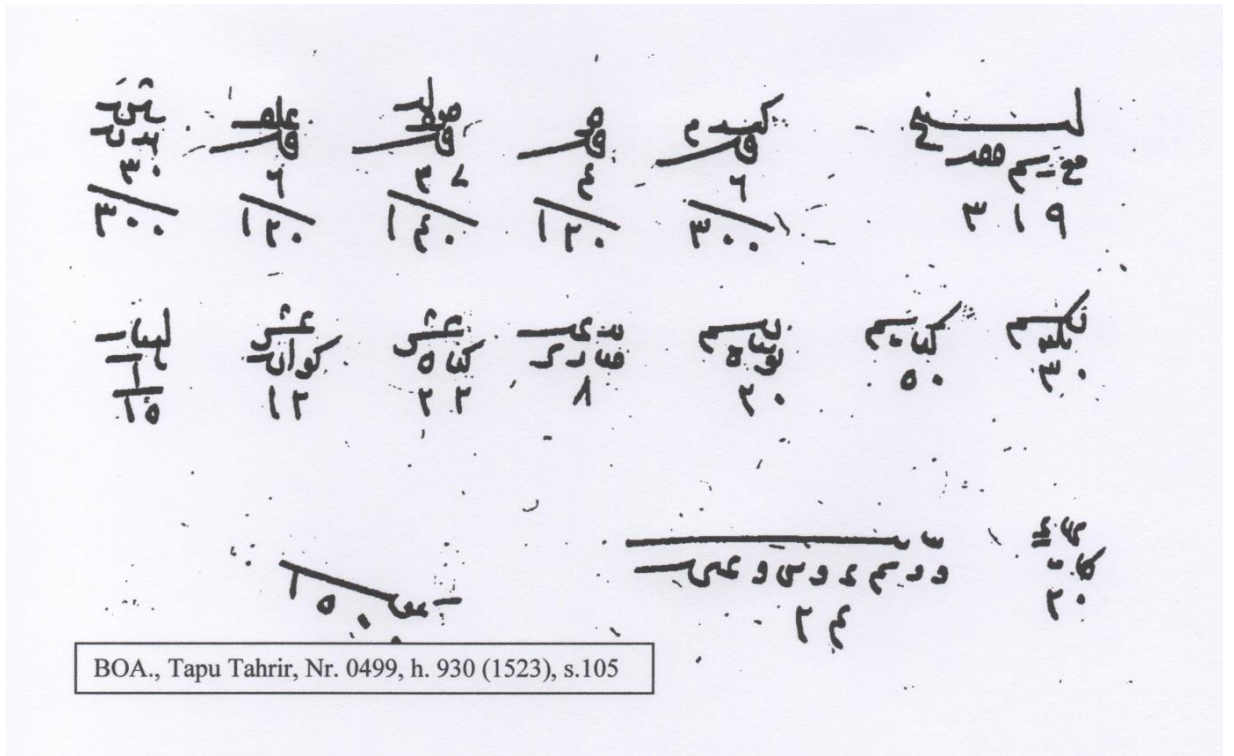
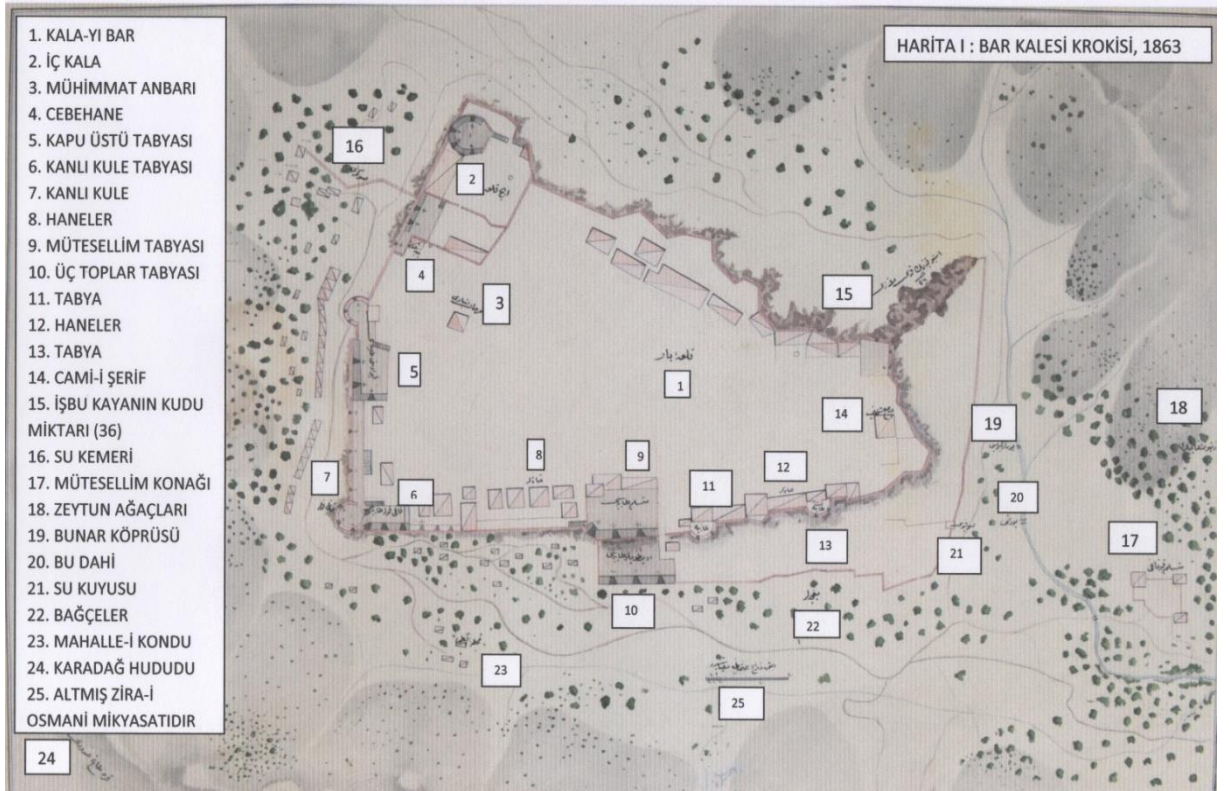
⁶⁷ HARİTA I: BAR KALESİ KROKİSİ, 1863; BOA., PLK.p, Nr. 831, Tarihsiz.

⁶⁸ Abidin TEMİZER & Andreea STOIAN KARADELİ, “Karadağ Ekonomisine Farklı Bir Bakış ve Osmanlı Mirası”, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hakani*, Ed. Abidin Temizer ve Uğur Özcan, Libra Kitap 2014, s.623-624.

⁶⁹ Caroline FINKEL, *The administration of warfare: the Ottoman military campaigns in Hungary: 1593-1606*, Wien: VWGÖ, 1988 s.38 ; ISBN: 3-85369-708-9.

⁷⁰ Karadağ sınırları dâhilinde kalan Müslümanların statüleri ve karşılaştıkları sorunlar için bkz. Abidin Temizer, “Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar”, *History Studies*, Vol.5, Issue. 3, Mayıs 2013, ss.223-240.

⁷¹ Uğur ÖZCAN & Abidin TEMİZER, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Karadağ'da Türk Elçileri ve Konsoloslari*, Öncü Kitap, Ankara 2012, s. 81,83, ISBN: 978-605-4512-24-9.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defteri (T.T.d.), Nr. 0499

Cevdet Tasnifi Askeriye

Cevdet Tasnifi Cebehane

Cevdet Tasnifi Bahriye

Cevdet Tasnifi Adliye

Meclis-i Vükela

İrade Tasnifleri

Plan ve Proje Harita Kataloğu

Bab-1 Asafi Defterleri

Bayındırlık ve Nafia, Bina Eminliği Defterleri

Dahiliye Emniyet Umumi

Hariciye Nezareti Dosya Envanteri

2. Inventory of the Lettere e Scrittura Turchesche in the Venetian State Archives,

Abidin TEMİZER, *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2007, s. 15-18.

Abidin TEMİZER & Andreea STOIAN KARADELİ, “Karadağ Ekonomisine Farklı Bir Bakış ve Osmanlı Mirası”, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hakani*, Ed. Abidin Temizer ve Uğur Özcan, Libra Kitap 2014, ss.601-660.

Abidin TEMİZER, “Karadağ’a İki Farklı Tepeden Bakmak: Osmanlı ve Yabancı Seyahatnamelerde Karadağ”, *1st International Balkan Congress 24th-26th September İstanbul 2012, (Bildiri Kitabı)*, İstanbul 2012, s.1050-1066.

Abidin TEMİZER, “Karadağ’da Öteki Sorunu: Müslümanlar”, *History Studies*, Vol.5, Issue. 3, Mayıs 2013, ss.223-240.

Aleks PLUSKOWSKI, Krish SEETAH, “The Animal Bones from the 2005 Excavations”, Ed by Sauro GELICHI, *A Town through the Ages: the 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar Archeologia-Insegnamento di Archeologia*

Medievale. Dipartimento di Studi Umanistici. Universita Ca Foscari di Venezia, Monografie, ISBN: 9788878143845.

Caroline FINKEL, *The administration of warfare: the Ottoman military campaigns in Hungary: 1593-1606*, Wien: VWGÖ, 1988; ISBN: 3-85369-708-9.

Christoph K. NEUMAN, “ Ottoman Provincial Towns From The Eighteenth to the Nineteenth Century, A Re-Assesment of their Place in the Transformation of the Empire”, *Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the late Ottoman Empire*, ed. Thomas Philipp, Beirut Texts and Studies, Band 88, 2002 (2003)

Durde BOSKOVIC, *Stari Bar*, Beograd : Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 1962.

Ester ZANICHELLI, “Olive Oil Production in Ottoman Stari Bar. An Introduction”, Ed by Sauro GELICHI, *A Town through the Ages: the 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar* Archeologia-Insegnamento di Archeologia Medievale. Dipartimento di Studi Umanistici. Universita Ca Foscari di Venezia, Monografie, 2008; ISBN: 978-88-7814-384-5.

Erica D’AMICO & Speranza FRESIA, “Life in the Quarter: Pottery from Rooms 8a, 8c and 9a –Sequences and Discussion”, *A Town Through The Ages (The 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar)*, Ed. By Sauro GELICHI, All Insegna del Giglio, 2008, s.41-59; ISBN: 978-88-7814-384-5.

Hakan TAN & Ali ÇAKIR, “Amerikalı Bir Misyonerin XIX. yüzyıl Ortalarında Batı ve Orta Karadeniz İzlenimleri”, *Studies of the Ottoman Domain*; (ISSN: 2147-5210), Cilt.5, Sayı.8, Şubat 2015, DOI Number: 10.19039/sotod.2015814115.

Maria Pia PEDANI (Edited by), *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives, based on the materials compiled by Alessio Bombaci*, Leiden Boston, Brill. 2010.

Mladen ZAGARCANIN, *Stari Grad Bar*, Vodice Kroz Vjekove, Kulturni Centar Bar, 2008.

Mehmet Ali ÜNAL, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011; ISSN: 978-975-7819-78-3.

Neşet ÇAĞATAY, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Dergisi*, Cilt.5, Sayı.5, S.509; DOI: 10.1501/Dtcfder_0000000309 Yayın Tarihi: 1947.

Orhan KOLOĞLU, “Yeni Haberleşme ve Ulaşım Tekniklerinin Osmanlı Toplumunu Etkileyişi”, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, IRCICA, İstanbul 1995.

Osman KARATAY, “Osmanlı Hakimiyetinde Karadağ”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt.I: Tarih, Vadi Yayınları, Ankara 2006, ISBN: 975-6467-14-2

P.L. İNCİCIYAN, H.D. ANDREASYAN, *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul 1974, s.74.

Percy F. MARTIN, *Maximilian II St. Mexico, The stroy of the French Intervention (1861-1867)*, London 1914, page 29

Sauro GELICHI, *A Town through the Ages: the 2006-2007 Archaeological Project in Stari Bar* Archeologia-Insegnamento di Archeologia Medievale. Dipartimento di Studi Umanistici. Università Ca Foscari di Venezia, Monografie, ISBN: 9788878143845.

Haz. Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, Robert DANKOFF, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 308 no’lu yazma)*, Yapı Kredi Yayınları, I. Baskı İstanbul 2003, ISBN: 975-08-0692-1.

Uğur ÖZCAN & Abidin TEMİZER, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Karadağ’da Türk Elçileri ve Konsolosları*, Öncü Kitap, Ankara 2012, s. 81,83, ISBN: 978-605-4512-24-9.

Zülfiye VELİYEVA, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiret’ül Mülûke göre)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2007.